

Olga Shevchenko. The Stories of Bygone Years. - Manual for post-graduates and students of Humanities. Edited by V. A. Rubel. - Kyiv: "Yurydychna Knyha" Publishing House. - 2003. - 464 p.

О.Ф.Шевченко. Преданья старины глубокой: Учебное пособие для студентов гуманитарных специальностей (англ. яз.). Под редакцией В. А. Рубеля. - К.: Издательский дом "Юридична книга", 2003. - 464 с.

Останнім часом в Україні активізувалася робота з відродження й подальшого розвитку такого напрямку історичної науки, як античність і Стародавній Схід. Про це насамперед свідчить вихід у світ низки видань¹, у тому числі й зазначеного унікального навчального посібника. Доцент Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, канд. філолог, наук, О.Ф.Шевченко зі скрупульозністю літописця на основі вивчення величезного фактичного матеріалу розгортає грандіозну панораму розвитку людства на прикладі стародавніх цивілізацій - на Близькому й Середньому Сході (Месопотамія, Єгипет, Східне Середземномор'я), у Південній і Південно-Східній Азії (Індія, Китай), класичних структур Греції та Риму.

Безперечна заслуга авторки посібника (першого в Україні англійською мовою) полягає в тому, що, дотримуючись у цілому загальноприйнятих у міжна-

родній історіографії традицій і норм у висвітленні матеріалу, вона водночас демонструє власні оригінальні підходи, нестандартні висновки та пояснення, переосмислення застарілих поглядів, пов'язаних з ідеологічними нашаруваннями. Велике педагогічне, наукове та пізнавальне значення мають наведені в кінці кожного розділу "Supplementary texts" (додаткові тексти), які містять найновіші відомості про результати археологічних експедицій та історичних досліджень, художньо-філософські твори, журналістські спостереження.

Торкаючись передісторії людства й порівнюючи працю вчених - археологів та істориків - з діяльністю детективів, О.Ф.Шевченко згадує метод американського хіміка Вілларда Ліббі (Willard Libbi), що допомагає визначити орієнтовний вік будь-якої знайденої доісторичної істоти (с.9).

У посібнику наводяться цікаві дані з життя доісторичної людини в печерах, розташованих у Південно-Західній і Південній Франції (17-20 тис. рр. тому) та на Півночі Іспанії (близько 12 тис. рр.). Унаслідок тривалих розкопок у зазначених печерах було знайдено силу-силенну речей, у т. ч. предмети побуту, дорогоцінності, а на стінах печер - малюнки з зображеннями як свійських, так і диких тварин. Розповідають, коли Пабло Пікассо вперше побачив цей наскельний живопис, він був настільки вражений, що сказав: "Ми - сучасні митці - так нічого й не винайшли" (с.13-14).

Що ж до житла первісної людини, то воно, як підкреслюється в рецензованому посібнику, було свого часу виявлене й в Україні, а саме в Мезині поблизу Чернігова. Дане найдавніше житло, так само, як і аналогічні домівки на території нинішнього Києва в часи пізнього палеоліту (близько 10-15 тис. рр. тому), було побудовано в основному з кісток і шкур мамонта, м'ясо якого йшло в їжу (с.27-28).

Із повідомлення з Сирії (червень 1997 р.), що наводиться в рубриці "Додаткові тексти", дізнаємося про результати роботи об'єднаної сирійсько-французької археологічної експедиції 1995 р. в населеному пункті Аль Джарф аль Агмар (Al Jarf al Ahmar), що поблизу річки Євфрат. Унаслідок розкопок, якими керували заступник генерального директора з питань музеїв і старожитностей Сирії Бассам Джамус (Bassam Jamous) та французький археолог Даніель Стордоремад (Daniel Stordoremade), було знайдено оригінальні дощечки з незвичними знаками й символами, а також геометричними зображеннями, вік яких 10 тис. років. Це дало підставу керівникам експедиції стверджувати, що Сирія є, однією з колик писемності (с.28).

Приступаючи до розповіді про найдавніші цивілізації, О.Ф.Шевченко висловлює й своє власне бачення цього феномена. Насамперед вона торкнулася визначення поняття "цивілізація", що його дає "Oxford English Dictionary" ("Оксфордський англійський словник") - "розвинутий або передовий стан людського суспільства". На її думку, "як ми можемо вірно ототожнювати "розвинутий або передовий стан людського суспільства"? "Розвинутий або передовий" щодо чого? (с.33). Порівнюючи погляди археологів Гордона Чайлда (Gordon Childe), автора книги "Людина робить себе", Клайда Клухона (Clyde Kluckhohn) та Роберта Адамса (Robert M.Adams) з приводу дефініції "цивілізація", О.Ф.Шевченко зауважує: "Слово походить від латинського прикметника "civilis", що означає "містянин" ("мешканець міста"). Містяни готові присвятити себе діяльності в політичних, соціальних, економічних та релігійних організаціях - вони об'єднуються разом в інтересах великої громади. Із часом слово "цивілізація" почало розумітись, як щось поза будь-якою організацією - це спричинило, зокрема, інше уявлення про світ, таке, як відображення цього світу в мистецтві, літературі, драмі та у великій кількості інших культурних подій" (с.34). О.Ф.Шевченко підкреслює, що тільки зростання великих людських поселень - міст - визначило початок цивілізації. Для цивілізацій були характерні такі загальні риси: 1) організоване управління; 2) офіційна загально визнана релігія; 3) поділ праці; 4) класова структура суспільства; 5) система писемності (с.35).

Цілком зрозуміло, чому таку велику увагу в посібнику приділено першим, отже найстарішим, цивілізаціям на земній кулі, а саме: у Месопотамії між річками Тигр та Євфрат, у долинах рік - Ніл в Єгипті, Інд в Індії, Хуанхе в Китаї, що виникли більш як 3000 років до н.е. Навіть простий перелік історичних подій і осіб із тих надзвичайно далеких часів вражає. Перша велика імперія на Середньому Сході на чолі із Саргоном (2350 р. до н.е.), кодекс законів вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.), споруджені за вказівкою іншого царя Вавилону Навуходоносора II Завойовника (604-562 рр. до н.е.) легендарні висячі сади - одне з семи див світу, найстаріша писемність шумерів - клинопис, знамениті єгипетські піраміди - також одне з див світу, гробниці 18-річного фараона Тутанхамона (1369-1351 рр. до н.е.), єгипетські цариці Хатшепсут та Нефертіті, давні єврейські царства Ізраїль та Іудея (1020-586 рр. до н.е.), їх розквіт і загибель, виникнення єврейської діаспори в Азії, Африці та Європі, Мойсей, Давид, Соломон - лідери й законодавці стародавнього єврейства - усе це переконливе тому підтвердження.

Визначне місце у всесвітній історії займають також події, пов'язані з цивілізаціями, наприклад, у Персії VII-V ст. до н.е. (завоювання Кіра, Дарія, Ксеркса, зороастризм); в Індії 2500 р. до н.е. - VI ст. н.е. (кастова система, веди та ригведи - пам'ятки давньої індійської літератури, брахманізм і буддизм, імперія Чандрагупти); у Китаї в середині III тис. до н.е. - на поч. I тис. н.е. (імперії Ін, Чжоу, Цинь, Хань, системи навчання та філософії Конфуція й Лао Цзи, ієрогліфічна писемність, даосизм, Велика китайська стіна, Великий шовковий шлях).

Неабиякий інтерес становлять дані за 1999 і 2001 рр. в галузі археологічних досліджень у Єгипті, про які йдеться в "Додаткових текстах". Мова про нові археологічні розкопки біля міста Луксор, причому вік різноманітних знахідок із тамтешніх печер дорівнює 4,5 тис. років (с.103). Унаслідок останніх розкопок у Новій Долині, що розташована на захід від плато Аль Кебір, ученими знайдено печери, стіни яких оздоблено малюнками з зображеннями людей. Це є безперечним свідченням того, що стародавні єгиптяни вели осілий образ життя (с. 103-104). А за повідомленням китайського інформаційного агентства "Сінхуа" від 25 травня 1999 р., на початку 90-х рр. XX ст., під час розкопок гробниці одного з китайських імператорів династії Хань (206 р. до н.е. - 220 р. н.е.) у провінції Хебей, було знайдено понад 620 бамбукових паличок (16,2 см завдовжки і 0,7 см завширшки кожна), перев'язаних шовковими шнурами. Як установили китайські вчені, зібрання вказаних бамбукових паличок є своєрідним оприлюдненням філософських і педагогічних трактатів великого Конфуція (551-479 рр. до н.е.).

Цікаві відомості містить періодичне видання "China News" ("Китайські новини") від 22 лютого 2001 р. про Велику китайську стіну. Як відомо, ця грандіозна споруда була побудована в основному понад дві тис. рр. тому за часів династії Цинь від провінції Ганьсу на заході й до Ляодунської затоки - на сході. Довжина - понад 5 тис. км; висота - 6,6 м, а в окремих місцях - майже 10 м. У 1998 р. учені Сінцзянського інституту культурної спадщини та археології аргументовано довели, що імператори наступних династій добудували мур ще на 500 км на захід, аж до місцевості поблизу озера Лобнор. Понад 600 тис. робітників працювали над спорудженням додаткової ділянки, про що свідчать численні фрески в місцевих гротах. ЮНЕСКО внесла Велику китайську стіну до числа видатних пам'яток світової культурної спадщини (с.428-429).

Рясно в рецензованому посібнику представлено матеріал з античної Греції та Риму. Давньогрецька цивілізація (1700-300 рр. до н.е.), міста-держави (поліси) Афіни та Спарта, рабовласницька демократія (реформи Солон, Клісфена, Перикла), греко-перські та Пелопоннеські війни, давньогрецька колонізація, у тому числі причорноморських земель, розквіт культури ("Іліада" й "Одисея" Гомера, Фукидід, Геродот (батько історії), філософія (Сократ, Платон, Аристотель та ін.), математика (Піфагор), фізика

(Архімед), медицина (Гіппократ), архітектура (Акрополь, Парфенон), поезія (Піндар, Сапфо), драма, трагедія, комедія ("Орестея" Есхіла, "Антигона" Софокла, Еврипід, Аристофан), спорт (олімпійські ігри), епоха еллінізму IV-I ст. до н.е. (Александр Македонський) - наочне тому підтвердження.

І хоча проведення олімпійських ігор перед 776 р. до н.е. документально не підтверджено, усе ж зміст "Іліади" Гомера вказує, що традиції спортивних змагань існували значно раніше. Давньогрецькі ігри проводилися щочетвертого літа в Олімпії на честь головного Бога Зевса. Вони досягли свого апогею в V-IV ст. до н.е., і були заборонені римською владою в кінці IV ст. н.е. (Греція тоді входила до складу Римської імперії).

У стародавній Греції спортивні досягнення цінувалися більше, ніж військові перемоги. Спочатку ігри обмежувалися бігом, однак із часом вони були доповнені бігом на далекі відстані (720 р. до н.е.), далі були запроваджені: п'ятиборство (708 р. до н.е.), бокс (688 р. до н.е.), перегони на колісницях (680 р. до н.е.) та боротьба (632 р. до н.е.). Переможці олімпійських ігор нагороджувались оливковими вінками, а в себе вдома, у грецьких містах-державках, чемпіони отримували цінні подарунки та привілеї. Жінкам, іноземцям і рабам брати участь в іграх заборонялося. Власне для жінок спортивні ігри також улаштовувалися щочотири роки й присвячувалися вони Гері - дружині Зевса, покровительці шлюбу (с.269-270).

У навчальному посібнику також детально розглядаються події римської історії, із яких назвемо такі: роль і місце етрусків у стародавній історії Риму (735-509 рр. до н.е.), республіка (509-31 рр. до н.е.), патриції та плебеї, сенат, асамблея племен (народні збори), інститут консулів, право вето, римська армія, Пунічні війни, завойовницька політика, принцип "поділяй і владарюй", перший і другий тріумвірати, Гай Юлій Цезар (102 або 100 - 44 рр. до н.е.) - консул, диктатор, полководець, Римська імперія, Октавіан Август та його наступники, Pax Romana ("римський світ"), суспільство, культура, архітектура, побут, римське право, гасло "Хліба та видовищ!", бої гладіаторів у Колізеї, література (Вергілій "Енеїда", Овідій "Метаморфози", Апулей "Золотий віслик", Тит Лукрецій Кар "Про природу речей", поет-лірик Горацій, поет-сатирик Ювенал), історики (Лівій "Історія від заснування Риму", Тацит "Аннали", "Історія"; Светоній "Життя дванадцяти цезарів"; Крісп "Про змову Катиліни"), філософ Сенека-молодший, оратор Цицерон, математик і астроном Птолемей, лікар Гален.

Викликає інтерес становище жінки в класичному греко-римському суспільстві. І хоча в Греції, наприклад, громадська активність жінки зовсім не схвалювалася, драматург Аристофан у комедії "Лісістрата" (з грецької мови означає: "та, що повертає додому вояків") показує, якої сили набуває жіноча солідарність, коли вирішується справа війни й миру. Порівняно з Грецією, у Римі, особливо в період республіки, жінка мала більшу незалежність, визнавався її вагомий внесок у розвиток суспільства. Жінки демонстрували свої сили в літературі, мистецтві, скульптурі. Історик Лівій присвятив римським жінкам свої найліпші твори (с.357-359, 363, 369).

У центрі уваги О.Ф.Шевченко - феномен надзвичайної ваги, що зародився в надрах Римської імперії на поч. I ст. н.е., і якому судилося в подальшому стати володарем душ і дум мільйонів. Ідеться про християнство - одну з найвпливовіших світових релігій. Засновником нової релігії був Ісус Христос, неодмінними компонентами вчення якого стали любов до ближнього та пристрасний заклик до плекання найкращих людських чеснот. У своїй Нагірній проповіді Ісус говорив, звертаючись до народу: "Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать. Блаженні миротворці, бо вони будуть названі синами Божими. Блаженні вигнані за правду, бо є в них царство небесне... Ви - сіль землі, ви - світло світу... Не думайте, що я прийшов порушити закон або пророків; не порушити прийшов я, але виконати"².

У посібнику докладно показано, яким тернистим був шлях раннього християнства, адже римська влада жорстоко переслідувала прихильників но-

вої віри. Рішучий поворот стався за імператора Константина Великого (306-337 рр.), який у 312 р. хрестився, ставши першим християнським імператором. А крапку 394 р. поставив імператор Теодозій I (379-395 рр.) - останній одноосібний правитель єдиної Римської імперії, який оголосив християнську релігію єдиною легітимною на всій її території. Високим був статус християнства й протягом більш як тисячі років існування Візантійської імперії, що виникла внаслідок розколу 395 р. Римської імперії на Західну й Східну.

Оскільки рецензоване видання є навчальним посібником, стане зрозумілим і весь арсенал педагогічних засобів, представлених у ньому з метою якнайліпшого засвоєння матеріалу. Крім уже зазначених "Supplementary texts" (додаткові тексти) назвемо такі: "Terms to know" (терміни, які потрібно знати) - наводяться на початку кожного параграфу, а після нього вміщено "Section review" (огляд параграфу) з низкою підсумкових запитань. Коли ж разом із параграфом завершується також і розділ, то пропонується "Chapter review" (огляд розділу). Він іноді складається з досить великої кількості компонентів, таких, як: "Vocabulary review" (аналіз нових англійських слів), "Recalling the facts" (згадка про викладений матеріал), "People to identify" (визначення історичних осіб), "Researching words" (дослідницько-пояснювальні слова), "Defending a viewpoint" (захист погляду), "Places to know" (місця, про які потрібно знати), "Critical thinking" (критичні міркування), "Comparing and contrasting" (порівняння та контрасти). Ефективному закріпленню знань, безперечно, сприятиме "Survey. The Heritage of the Ancient World" (підсумковий огляд), яким закінчується виклад тексту. Велике пізнавальне значення мають численні ілюстрації, що супроводжують текст.

Як додаток представлено: "List of words used in the book both in British and American variants of the English language" (використані в посібнику слова британського та американського варіантів англійської мови) та "Glossary" (тлумачний словник). Особливо слід сказати про "Reference list" (довідковий перелік), який містить дані про матеріали, узяті з джерел за допомогою інтернету.

Хоча цей англomовний посібник видано в Києві, сфера його використання аж ніяк не може обмежуватися лише кордонами України. Він, безперечно, стане в пригоді в інших державах СНД, тож тираж у 1000 примірників - явно недостатній.

І, нарешті, "Last but not least" (останнє за переліком, однак не останнє за значенням). Титульний аркуш видання містить авторську присвяту, у якій передано неперевершену силу доньчиної любові: "Dedicated to my father Fedir Shevchenko, outstanding Ukrainian historian" ("На пошану мого батька Шевченка Федора Павловича, видатного українського історика"). Присвята є також своєрідним звітом про продовження батьківської справи. І те, що це дійсно так, яскраво свідчить даний фоліант.

¹ Див. напр.: *Зубарь В.М.* Северный Понт и Римская империя (сер. I в. до н. э. - перв. пол. VI в. н. э.). - К., 1998. - 200 с; *Сорочан СБ., Зубарь В.М., Марченко Л.В.* Жизнь и гибель Херсонеса. - Харьков, 2001. - 828 с; *Сорочан СБ.* Византия IV—IX вв. - Харьков, 2001. - 476 с; *Боспорские исследования.* - Вып. 1, 2. - Симферополь, 2001-2002. - 272 с., 352 с; *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии.* - Вып. 8, 9. - Симферополь, 2001-2002. - 536 с, 640 с; *Павленко Ю.В.* История мировой цивилизации. Философский анализ. - К., 2002. - 760 с; *Острогорський Г.* Історія Візантії. - Львів, 2002. - 608 с; *Буткевич О.В.* Становлення співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права в стародавній період // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 36. наук, праць. - Вип. 29. - Ч. 2. — К., 2001. - С 17-24.

² Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. - Минск, 1999. - С. 4.

**І.Ф.ЧЕРНІКОВ (Київ),
О.І.ЛЮКШИНА**